

पशुधनावरील किडीचे एकात्मिक व्यवस्थापन

डॉ.मंदेश अंबोरे
शास्त्रज्ञ (प्रमुख, साराज) (व्याख्याता)
मो. 9423140163

डॉ.देविकांत अ.देशमुख
वरिष्ठ शास्त्रज्ञ व प्रमुख, साराज (व्याख्याता)
मो. 9423140598

डॉ.गिरीष देशमुख
शास्त्रज्ञ (कृषि विस्तार)

पता : कृषि विज्ञान केंद्र पोखरी, पूर्णा रोड, नांदेड.
Email : kvk_nanded@yahoo.co.in
www.kvknanded.com

पशुधनावरील किडीचे एकात्मिक व्यवस्थापन

विश्वातील एकूण जिवंत प्राण्यामध्ये ५६ टक्के किटक असतात. एका दराविक मर्यादिपलीकडे या किटकांचा प्रादुर्भाव झाल्यास अथवा त्यांची संख्या वाढल्यास “किड” असे संबोधले जाते.

पशुधनावरील किडीचे प्रामुख्याने वर्गीकरण

०१. चावणान्या / न चावणान्या माशा

०२. पिसवा

०३. ऊवा

०४. गोचिंडे

०५. खरजेचे किटाणू

पशुधनामध्ये किटकाद्वारे प्रसारित होणारे रोग

किटक	वहन केलेला रोग	यजमान
डास	स्लाइमोडियम मलेरिया	कोंबडी / माणस
क्युलेस / एनोफिलीस	हार्टवर्म	कुत्रा
क्युलिकोडोइस	आफिकन हॉर्स सिकनेस आॅन्कोसरका	घोडा
	नीलहींजा	मंडी
	तिवा	गोवर्मिंग प्राणी
	डायपेटालोनेमा कूमी	
सायमुलीयम	ल्युकोसायोझ्नु / हिसोप्रोटिस	कोंबडी बदके
	मेंटुचर	घोडा
पलेबोटोमस	आॅन्कोसरका	गोवर्मिंग प्राणी
	कालाआजार	माणस / कुत्रा

पशुधनामध्ये किटकाद्वारे प्रसारित होणारे रोग

किटक	वहन केलेला रोग	यजमान
ट्वानस / हिमोपोटा स्टोमोलसीस	सरा	सर्वपांढीव प्राण्यांमध्ये
क्रीसोप्स	लोआ लोआ	माणस
मरका (घरुती माशी)	पोलीओमायलयटीस, हगवण, आतडी आजार, टायफाईड कालरा, अंग्गाक्स, टीवी लेप्रशी आमोबीयायासीस अस्याच्यारीस अस्याच्यारीस	माणस
	हायबोनेमा कूमी	घोडा
	रायलीतीना	कोंबडी
सुडोलीनचीया	हिमोप्रोतीयस	पक्षी

बाह्य परजीवीमुळे पशुधनाचे नुकसान

०१) ८०% पशुधन (गोवर्मिंग) यांना गोचिडाची लागण होते.

०२) बबेसिओसीस रोगामुळे भारतामध्ये ५७.२ दशलक्ष अमेरिकन डॉलरचे नुकसान होते. (४०२.५० कोटी रुपये प्रतिवर्ष)

०३) थायलेरिओसीस रोगामुळे भारतामध्ये ३८४.३ दशलक्ष अमेरिकन डॉलरचे नुकसान होते (२७०४.८) कोटी रुपये प्रतिवर्ष

०४) सरा रोगामुळे भारतामध्ये एका संकरीत गाईमागे ६९९३ रुपये प्रतिवर्ष, एका म्हैशीमागे ९८७२ रुपये प्रतिवर्ष नुकसान होते.

०५) तिवा रोगामुळे भारतामध्ये ४६% दुर्घटउत्पादनामध्ये घट होते.

०६) घरगुती माशीमुळे २०० लिटर दुध प्रतिवर्षी कमी होते.

पशुधनाच्या आरोग्यावर प्रत्यक्ष / अप्रत्यक्ष पद्धतीने घातक ठरतात.

प्रत्यक्ष :

०१) घरघर आवाज करणे, चावण्याच्या भीतीने घावरविणे, माणसिक छळ करणे, कलेशकारक चाव घेणे.

०२) रक्त व पेशीजलाचे शोषण करणे.

०३) चावण्याच्या जागेवरील त्वचेवर सतत खाजवणे, चावते वेळेस आग होणे, चरण्यावरील लक्ष उडणे, सतत डोके व शेपटी झाडणे,

०४) सतत मतीमंदासारखे रहाणे याचाच परीणाम अर्ध्या ते एक लिटर दुधाची शक्ती खर्च होतो.

०५) टबनस जातीवीं मासी ०.५ मिलि रक्त एका वेळेस शोषण करून तेवढेच वाया घालते.

प्रत्यक्ष : काही माशाच्या आळ्या घोड्याच्या पोटात, मेंडीच्या नाकामध्ये तर काही माशा जखमेमध्ये अंडी घालातात. माशाच्या आळ्यामुळे शेरीरावर जखम दुरुस्त न होता त्यामध्ये विषारी पदार्थ तयार होवून मृत्यू होतो.

अप्रत्यक्ष : पशुधनातील जिवघेण्या जिवाणु/विषाणु आदिजीवजन्य रोगाचा प्रसार होतो.

ईतर परिणाम :

* या किडीच्या नायनाटकरण्यासाठी फवारलेल्या विष औषधातुन मानसास / पशुधनास विषबाधा होऊन वाढ खुट्टणे व विषबाधेची लक्षणे दिसेन.

* रासायनाच्या अतिरेकी वापरामुळे अन्नसाखळीमध्ये रसायने जाऊन दुर्घटिणाम होतो.

* रोग प्रतिकारक शक्ती नष्ट होते.

मातीवरील परिणाम: रासायनिक किटक नाशक यांच्या प्रमाणाबाबेर / अमर्याद वापरामुळे मातीला आजार होउन त्यातील सुक्ष्म अन्नद्रव्ये नष्ट होत आहेत. आणि त्यातील फायदेशीर ठरणारे जिवाणु, गांड्यांची संख्या कमी होत आहे. वातावरणातील संतुलन वाढा पोहचत आहे.

याच परिणामामुळे आज मानव/पीक/पशुधनावरील किडीचे एकात्मिक व्यवस्थापनाची गरज घासत आहे.

१९७५ पर्यंत अत्यंत मुबल ग्रामाणमध्ये वापरलेल्या रासायनिक किटकनाशकामुळे प्रतिकारकमध्ये प्रतिकारक्षमता वाढली असून ते असंख्य किटकनाशकारांना दाद देत नाहीत व याचाच परिणाम त्यांची संख्या असंख्य पटीने वाढपूर्ण होत आहे. तरेच वातावरणातील प्रदुषण आणि म्हणुनच देश विदेशात वैज्ञानिकांना किटकनाशकावरीती पर्याय शोधने गरजेचे झाले व यातूनच किडीचे एकात्मिक व्यवस्थापन या संकलनेचा जन्म झाला.

फायदे : यामध्ये महात्मा घटक जैवीक किड नियंत्रणकरक किटकनाशकांचा वापर कमी प्रमाणामध्ये पर्यादित अथवा आवश्यक तेहाच, केल्या जातो. म्हणुनच हे वातावरणाशी पुरक व प्रदुषण विरहित पर्याय ठरत आहे.

एकात्मिक किडीचे व्यवस्थापन संकलनांमध्ये म्हणजे काय ? उपलब्ध असलेल्या प्रचलित पद्धतीचा त्या भागातील वातावरणाशी जुळण्यायोग्य एकत्रितपणे (पुरक व तरील याचा) आलांदून पालांदून वापर करून व जैविक किड नियंत्रणावर भर देवून व रासायनिक किटकनाशकाचा वापर करून किटकीची संपूर्ण नायनाट न करता त्यांना नियंत्रणाखाली ठेवणे यास एकात्मिक किड व्यवस्थापनाचा असलता.

यामध्ये रासायनिक किटकनाशकाचा वापर माफक व फक्त आणिवानीच्या परिस्थितीत तरवायाचा असलता.

एकात्मिक किड व्यवस्थापनाचे :

०१. भौतिक : गोठाची स्वच्छता, जाळीदार गोठा, शेणाची विल्हेवाट, नाली व्यवस्थापन, उकिरडा व्यवस्थापन.

०२. जैविक : वनस्पतीजन्य, बुरशीजन्य व जीवानुजन्य किटकनाशकांचा वापर.

एकात्मिक किड व्यवस्थापनाचे पायाभूत उद्दिष्टे / संकलन्याः

अ. गरज भासेल तरच किटकांच्या नियंत्रणाचे शरव उपसरणे व प्रचलित पद्धतीमध्ये नियमितपणे किटकनाशकाचा वापर ही संकलना न राबविलो.

ब. पशुधनामध्ये काही प्रमाणात थोड्याशा संख्येने किटकांना प्रतिकार करण्याची शक्ती असतो. म्हणून विनाकारण अतिदक्षता न दाखवता व किटकनाशकाचा अमर्याद वापर करून समुळ किटकाचा नाश न करणे.

क. १०० टक्के कार्यक्षमता/उत्पादनक्षमता ही कल्पना विलास असतो म्हणुन असूक एक उत्पादन झालेच पाहिजे हा आग्रह न धरता अमर्याद प्रमाणात उपलब्ध आहे.

ड. किटनियंत्राचा खर्च हा त्याच्या पासून होणाऱ्या नुकसानीपेक्षा जास्त नसावा.

इ. उत्पादन क्षमता त्या प्राण्याच्या जनुकीय शक्तीशी निगडीत तेवढीच वाढू शकते ते तवलक्षात घ्यावे.

एकात्मिक किडीचे व्यवस्थापनाचे उद्दिष्टे :

०१. परिणामकरक, माफकदारात, स्थानिक वातावरणाशी पूरक पशुधनाच्या किटकीवरील नियंत्रण मिळवणे.

०२. पशु/मानवाच्या आरोग्यावर रासायनिक किटकनाशकाचा होणारे पर